

Спогади про УГС невідривні від всього життя, тому часом вони, наче зовсім про інше. Приміром, як все почалося? Для нашої родини цей шлях почався через «географію». Ми жили на Саксаганського, на самому початку, тому коли 1989 року біля Центрального стадіону почалися мітинги, ми про це відразу дізналися і, звісно, пішли дивитися.

Я народилася і виросла далеко від України, в оренбурзькому селі, куди моїх батьків після Другої світової війни закинула непроста доля. Батько народився в Київській області, закінчив харківське військово-училище – служив на кордоні з Румунією, на призов у «сталінські соколи» пішов вчитися на льотчика, війна для нього почалася в Скоморохах неподалік Житомира, де і зараз літовище. Дивно, але чомусь льотчиків підбивали над окупованою територією – за це вони мали «іскупать кровью віну». Мій батько це робив рядовим під Ленінградом в штрафному батальйоні, коли з 2400 бійців уціліло 48. Таке «іскуплення» на цьому не закінчилося, і по війні батьки поїхали в далекі оренбурзькі степи, де жили мамині батьки, які свого часу, за столипінською реформою, поїхали з Бессарабії (бабусине село зараз в Одеській області, а дідусеве – в Молдові) на «вільні землі». Поневіряння батьків та «советская національная політика» зробили свою справу – росла я в сім'ї зрусифікованій. Була в нас одна книжка українською мовою – «Гомоніла Україна» Петра Панча. Видання 1959 року, з вишуканими ілюстраціями, в дитинстві мені здавалося чимось таємничим і тому бажаним. Скільки разів я просила маму чи тата переказати мені те чи інше слово, але прочитати всю книгу тоді мені так і не склалося. Коли ж я прочитала її значно пізніше, то зраділа – не вклалося мені з малих років і того принизливого опису українців і українок, і «радості воссоединенія», і багато чого іншого, а очікування від України чогось незбагненого так і залишилося у зв'язку з цією книгою. Живучи в селі, мій розум весь час намагався вирватися за межі обмеженого простору – то вірші починала писати (хто їх не писали?), то голографія мене полонила, але все це здавалося не тим, я швидко кидала почате. Мене трохи непокоїла така поверховість, але ж, думала я собі, це все не те, тому і кидаю все не почавши. Ось якби мені прийшло ЩОСЬ, що обійняло би мене всю – цьому би я віддала все це життя. Не даремно кажуть – хто просить чогось в Бога, то це отримає; лише ті, хто не просять нічого конкретного, отримують те, що їм потрібне. Так сталося зі мною. Бо я отримала (через «географію» ☺) УКРАЇНУ.

Перші мітинги, листівки, полум'яні промови, знайомства з непересічними людьми – все це мене перевернуло і назавжди стало дороговказом, якій не зникає, не зраджує, не меншає...

А тоді були перші відкриття.

Нашій доньці Настуні було тоді 8 років. Вдома ввечері ми читали їй з чоловіком по черзі дитячу Біблію, яку ми за грубі гроші – 50 рублів – купили на Пушкінській в Митрополії з рук Філарета, простоявши в черзі таких же спраглих які ми. Донька все слухала уважно, але, нам здавалося, мало чого розуміла і запам'ятовувала. Одного дня ми переконалися, що це зовсім не так. Був вересень. Олесь і Настуня пішли на мітинг, а я мала підійти незабаром після «закручування» кількох банок на зиму. Справилася я швидко. Але коли за півгодини прибігла до стадіону, то мітингу не побачила, а мої дорогі чоловік і донечка стояли похнюплені. Побачивши мене, Настуня заридала – «Мамо, прийдуть їхні тато, прийдуть їхні мама, спитають – де мій син? Де моя донечка? А їх нема!». Я не відразу зрозуміла. Про що йдеться. Але ж виявилось, що поки я «крутила банки», мітинг встиг не лише розпочатися, а й закінчитися. Молоді хлопці і дівчата підняли на вудках синьо-жовті прапори, але тут наїхала міліція, повіривала в них прапори, а самих тягнула до автобусів за волосся. Це справило дуже сильне враження на доньку, нам було важко її заспокоїти, але ж ми сподівалися, що, як буває з дітьми, вона це швидко забуде. Проте через день Настуня сказала мені – «Я зрозуміла, мамо. Це їх лукавий спокушав – вони не самі» - «Хто? Про кого мова?» - «Міліція. Їх лукавий спокусив, тому вони так і поводитися з цими дівчатами і хлопцями». Так сказала дитина. Ми були вражені, бо на той час ми,

дорослі, ще дуже часто саме міліцію звинувачували в такій поведінці, не зважаючи на те, що зовсім молоді хлопці виконували накази своїх «лукавих». Пізніше ми теж зрозуміли, що саме такою має бути наша стратегія щодо міліції – переконувати тих, кого «лукаві» поставили між собою і нами. Дослухаймося до дітей – бо за ними Царствіє Небесне і Земне.

Деякі речі, які відбувалися, були хрестоматійними до неможливого...

Микола Горбаль повернувся назад в Україну вже майже перед виборами 1990 року, і, хоча провід УГС наполягав, щоби він балотувався і до Верховної Ради, часу на оформлення всіх документів не було, а тому він балотувався до Київради. Ми сім'єю радо допомагали чим могли. А могли ми на той час небагато – агітувати на вулиці за кандидата. Ми цю і подібну нашу активність в сім'ї називали «екстремячити», кепкуючи з того, що УГС була для влади небезпечним проявом екстремізму і націоналізму. «Агітки» виглядали просто – картон розміром у ватман чи половину. На ньому наклеєні фото кандидата – чорно-білі зазвичай. Поруч написані ім'я, прізвище і біографія. Це «основний набір». Могли бути ще статті з газет – переважно самвидавних, але з таким видом поліграфічної продукції теж був дефіцит. Основним інструментом було живе слово. Моя співробітниця, доволі далека від політики, але зацікавлена таким новим явищем, як подібні «екстремяки», напросилася зі мною на одне з таких «екстремячень» в підземному переході перед метро «Центральний стадіон». На той час це був тьмянний кавалок ані вулиці, ані приміщення, з протягами, мало людний, якщо на стадіоні нічого не відбувалося. А враховуючи те, що була зима, то там таки нічого і не відбувалося. Ми стояли вчотирьох – окрім мене і моєї співробітниці стояв один з колег з УГС, і підійшов пан Микола Горбаль, якій пересувався між такими «агітками», бо, як людина високо моральна, завше вважав недобрим, якщо його хтось «рекламуватиме» на вулиці на холоді, а він в цей час буде собі десь «відпочивати» в теплі. Моя співробітниця трохи скептично ставилася до моїх розповідей про витівки КГБ, провокації тощо, говорячи, що, може то було колись, а зараз вже «перебудова і прискорення». Так ми і стояли тихенько, коли підходить до нашого «стенду» чоловік, доволі молодий, років 30 і каже – О! Це той саме Горбаль, якій сидів за згвалтування? – Пан Микола відразу так підібрався і каже своїм лагідним тихим спокійним голосом – Так, це той Горбаль, якого засудили за статтю згвалтування. А звідки, прошу пана, Ви це знаєте? Той не впізнав в чоловікові, якій скромно стояв поруч зі стендом, «того саме Горбала» (яка ганьба для кегебіста!) і каже – А я був секретарем в суді по цій справі. – Неправда Ваша – каже пан Микола – я пам'ятаю секретаря (і називає його прізвище), а Вас я не пам'ятаю, бо я і є «той саме Горбаль». – Схопився хлопець, дивиться на фото – на пана Миколу – огов! Тоді каже – я був присутній на засіданні. – А так пан з КГБ! – вигукує пан Микола – Бо ж тоді присутніми на засіданні, яке було закритим, могли тільки люди з «контори», а дивлячись на Вас – бачу, що Ви людина молода, тобто могли бути, певно, курсантом школи КГБ (яка, між іншим, була на той час поруч, на Червоноармійській), яких на той час спеціально «для виховання» приводили на подібні засідання. Це так? – Хлопець щось пробурмотів і зник. Ми стояли як в заключній сцені «Ревізора». Ще не вірячи, моя співробітниця запитала – так він був провокатором? – Ми розсміялися, розсміялася і вона. Так життя виховувала тих, хто сумнівалися.

«Не думайте, що маленька група людей не може змінити світ. Насправді тільки так і буває»

Цей вислів Маргарет Мід, дослідниці, яка першою сформулювала концепцію дитинства на початку 20 століття, зробила значний внесок у розвиток суспільних наук, я дізналася доволі нещодавно, але користуюся їм давно. 1990 року Союз Українок, до якого я тоді належала, вперше організував у Києві День Матері. Ми зробили це свято для трьох діточок, яких повезли до Пирогова, до козацької церкви, яка на той час була єдина, що не належала Москві. Отець Юрій Бойко привів їх до першого причастя, і ми разом

відсвяткували це там же, в Пирогові. По тому, десь у червні, до Києва приїхала журналістка з Москви з журналу «Работница». Я була спів-головою Київського Союзу Українок, тому журналістка захотіла зустрітися з «альтернативною» жіночою організацією. Я же попросила пані Оксану Мешко також зустрітися з нею – хотілося, щоби про таку людину знало якомога більше людей, а також була надія, що на той час вже могли би і в журналі написати про нашу пасионарію. Пані Оксана погодилася, і ми разом прийшли на Софійський майдан. Пані Оксана стала розповідати про український визвольний рух, УГС, сучасні проблеми і прагнення, я розповіла про перші кроки нашої жіночої організації, зокрема про День Матері. – І скільки же дітей ви запросили на свято, – спитала журналістка. – Троє. – І ви вважаєте, що це щось значить для Києва? – Пані Оксана подивилася на журналістку так, як вона часом робила – гостро, здивовано, наче, вперше бачила – а ми як починали? І нічого – скоро будемо незалежні!

Нагадую – був червень 1990...

А День Матері в Україні відзначається... на офіційному рівні з 1999 року. Виявилось, всього дев'ять років треба, щоби деякі ідеї від трьох осіб стали доступними і прийнятними для великої країни.

16 липня 1990 Верховна Рада мала приймати Декларацію про незалежність. Ми знали про це, хоча в цілому наші знання і поінформованість про «єдиний орган законодавчої влади» на той час були мізерними. Вже зранку біля Парламенту були люди. Ми стояли за «ланцюжком», спілкувалися, ловили найменші звістки зсередини. І ось раптом – Декларація про незалежність є! Ще не вповні усвідомлюючи – що це для нас, для України, ми хотіли якось відзначити те, що сталося. На той час і в «перформансах» ми не були досвідченими, але були щирими. Тому відразу прийшла думка – треба купити квіти і вручати депутатам як подяку і привітання з тим важливим кроком, який стався. Купили ромашки. Але хто ж вручить? Нас не пустять «за загородку». Діти! Ось наше спасіння!. Настуня, як завжди, поруч – на мітингах, на зустрічах. Знайшли і хлопця – щоби був паритет (гендерний – слова ми тоді не знали, але думали в цьому ж напрямку) – і попросили міліціонера пустити до дверей дітей, щоби вони могли вручати квіти. Дітей пустили, і ті зустрічали кожного і кожну – незалежно від того, голосували вони за Декларацію чи ні – вручали квіти і дякували.

Через десять років в день проголошення Декларації я побачила на першій сторінці «Голосу України» фото, на якому маленька дівчинка зазирала у двері Верховної Ради. Спочатку я впізнала сукню ☺, а потім зрозуміла, що це Настуня. Дуже хотілося б мати це фото кращої якості, але не можу знайти того фотографа, який це зафіксував.

«Не плач, не бійся, не проси»

Такий «кодекс» виписаний для «блатних» щодо поведінки в камері і на зоні. Але, якщо подумати, то в ситуаціях, коли «спілкування» з владою відбувається скрізь ґрати, таке кредо корисне всім.

Коли 1990 року 7 листопада після провокації полковника Григор'єва було незаконно заарештовано народного депутата Хмару, УРП (перереєстрована з УГС в квітні того ж року) не могла стояти осторонь і організувала ряд акцій з вимогою його звільнення. В один з днів (це була п'ятниця) були прийняте рішення організувати пікет навпроти ЦК КПУ (зараз адміністрація президента). Ми прийшли раненько (десь о пів на восьму), встали навпроти входу до ЦК (щоби не перешкоджати руху, бо на той час існувало положення, що перешкоджання руху або проникненню в приміщення установи її співробітників є незаконним), розгорнули плакати. В мене в руках був плакат «Руки геть від Хмари». Певна річ, все було написане від руки в самий простий спосіб.

Ми зрозуміли, що на нас чекали, бо, тільки ми прийшли, відразу навколо почали ходити міліціонери з рацією, про щось повідомляти (певно, про нас ☺). Буквально з п'ять хвилин до нас підійшов офіцер і попередив, що ми порушуємо закон і, якщо зараз не підемо геть,

то проти нас будуть застосовані відповідні заходи. Ми, звісно, подякували і сказали, що будемо і далі стояти. Буквально за три хвилини підігнали автобус «пазик», кремезні хлопці стали тягти нас всередину – чемно, але наполегливо. Мене затримували вперше, я не знала, як поводитися, але, як потім сміявся мій чоловік – «ти, як справжня «зечка», своїми ногами на зону не йшла». Я просто встала й не йшла до автобуса, і кремезні хлопці занесли мене всередину.

Нас було десь сім - дев'ять осіб, і всю групу завезли у відділення міліції Ленінського району на вулиці Прорізній (тоді вулиця Свердлова), відразу за Держтелерадіо (тоді міністерство культури) у дворі. Нас завели в коридор і зачинивши двері назовні, залишили. Група в нас була дуже різноманітна. Більшість – чоловіки віку від 17 до 60 з гаком. Мені здається, була ще одна жінка, але точно не згадаю – вибачте!

Ми стали озиратися по сторонах – одні двері вели до кімнати, куди заходили і звідки виходили міліціонери (дільничні, як я згодом зрозуміла). Вони з цікавістю на нас поглядали і час від часу кидали фрази на кшталт – «О! Цим дадуть роки два – три», «Ну, їх тепер закриють...» і таке інше. Лише пізніше я зрозуміла, що це була частина «обробки» затриманих. Один з міліціонерів привітався зі мною, що мене дуже здивувало. Потім я зрозуміла, що це наш дільничний. Ми жили тоді на Саксаганського, мій батько був активним у районній ветеранській організації, тобто його попередні враження про мене були «позитивними».

Інші двері вели в приміщення з невеличким загратованим віконцем, звідки час від часу неслося волавання – «начальник, сказати хочу, веди мене...». Там сиділи затримані за крадіжки, хуліганство тощо. «Політичних», тобто нас, туди на закрили – чи тому, що нас було багатенько для такого приміщення, чи з інших причин. Тому ми цілий день (приїхали ми близько дев'ятої ранку, а вийшла я на початку сьомої вечора) простояли, підпираючи стіночку в коридорі.

Години дві нас зовсім не чипали, а тоді стали по одній людині викликати до кабінету. З різними затриманими тактики були різними – погрози, залякування тощо. Коли черга дійшла до мене, було застосоване інший підхід. В кабінеті знаходилося три чоловіки (вони не представилися, а я на той час не була такою досвідченою, щоби спитати), які сиділи в різних кутках. Вони запитали мене про місце роботи. На той час я працювала в проектному інституті. Про сім'ю не питали, але, як я розумію, дільничний їм доповів, що «в зв'язках порочащих» мене до того не помічено. Присутні стали питати (майже риторично) – як сталося, що я, така успішна – з роботою, з сім'єю – чоловіком і дитиною, з татом комуністом-ветераном (не сказали, але, певно, думали і мені натякали), з квартирою – з усіма атрибутами «хорошої радянської людини» - зв'язалася з «цими» - напівбомжами і криміналами.

Я з дитинства не любила, коли починали негативно оцінювати моїх друзів і відмовляти мене від стосунків з ними. Тому це не було успішною комунікацією з мого боку. Я вже не кажу про те, що мене обурило, що вони все звели до якихось побутових аспектів, не заторкнувши ідеологію (яка ж я тоді була наївна ☺).

Після «індивідуальної обробки» нас знов залишили на самоті. Ми розважали одне одного як могли. Так раптом, один із затриманих, чоловік пенсійного віку, згадав, що він тут жив. Це нас дуже вразило – як тут? в міліції? З'ясувалося, що раніше в приміщенні відділення міліції був гуртожиток консерваторії – отаке собі «перетворення». Таке нас дуже потішило, а згадування про консерваторію навело на думку, що, як ми тут сидимо, справ не маємо – чому ж не поспівати? Ми почали співати наших пісень. Першою, звісно, була «Ой, у лузі червона калина» - надзвичайно популярна на той час, без неї не обходилося жодне зібрання, а інколи її співали і по кілька разів. А слід сказати, що двері між нами і «свободою» були прозорими. І коли ми почали співати пісню, раптом побачили, що перед прозорими дверима з іншого боку стоять наші чильники – депутати міської ради, члени УРП. Всі відразу засміялися, бо це виглядало як в кадрі фільмів про революцію –

затримані співають революційних пісень, а їхні керівники споглядають це зі схваленням. Депутатів вислухали (там же, за дверима), до нас не пустили і нічого за нас не пообіцяли. Знаючи, що нас мають покликати до судді, ми вирішили, що ніхто не буде погоджуватися говорити без адвоката. Ми таке чули від «дорослих» дисидентів, тому і самі вирішили так поводитися.

Десь під вечір (після п'ятої години) нас стали по одній людині викликати до судді, після чого затримані назад вже не поверталися, тому ми нічого не знали про те, що і як відбувалося «на суді».

Я пішла майже в кінці. В кімнаті сидів один суддя. Він дав мені для ознайомлення протокол затримання зі свідченнями. Свідчень було багато, але всіх «свідків» не було, коли ми стояли біля ЦК. Тобто це була «липа». Мене це обурило, а коли я побачила в тексті свідчень, що «вона стояла і тримала в руках плакат «Геть КПУ» (дивись початок історії – який плакат я тримала), то вже не витримала і сказала так: «Я давно знала, що в судах відбуваються фальсифікації, але не думала, що це може відбуватися і за таким мізерним фактом. Я погоджуюся з гаслом «геть КПУ», яке мені приписують, але в мене в руках був інший плакат. Тому підписувати я без адвоката нічого не буду». Суддя подивився на мене і спитав – коли Ви прийдете з адвокатом? Пам'ятаєте, я писала, що це була п'ятниця. Звісно, що я не мала ніякого адвоката, але тоді був адвокат Хаперський, який консультував Рух, і я сподівалася, що я зможу його знайти і переконати допомогти. Для цього потрібний час, тому я сказала, що зможу прийти в наступний вівторок. «Добре, - сказав суддя, - приходьте завтра об 11 ранку». На цьому я й пішла.

На вулиці стояла наша маленька громада, яку вже «посудили». Я думала, що вони теж, як і я, мають прийти завтра чи в інший день. Але, як виявилось, така ситуація була лише в мене. Всім іншим присудили або 10 рублів, або адмінпорушення. Це стало цілковитою несподіванкою для мене – домовлялися так, а сталося інак; інші відкараскалися «малими збитками», а чого тоді мені зайве в суботу по судах ходити? Я повертаюся назад, зазираю до судді і питаю – а Ви можете мене сьогодні засудити, бо всім дали по 10 рублів – я теж погоджуюся! А суддя так хитро на мене подивився і каже – ні... приходьте завтра з адвокатом.

Вийшла я засмучена. Товариши по затриманню мене стали заспокоювати і сказали, що всі придуть завтра підтримати мене. Хтось дали мені телефон Хаперського, я йому подзвонила, розповіла, що сталося. Він сказав так – в тому, що Ви розповіли, я не бачу складу злочину чи навіть правопорушення. Нема потреби в моїй присутності. А далі така фраза – якщо Вас заарештують – я приєднаюся.

З такими «передумовами» я прийшла наступного дня до суду. Окрім мене і мого чоловіка прийшов лише один хлопець із затриманих вчора, колежанка Надія Самуляк, яка принесла всі гроші, що були в неї в хаті (десь 300 рублів – грубі гроші як на той час) мені на заставу, а також колега мого чоловіка (який на той час був депутатом Шевченківської районної ради, голова демократичного блоку) – депутат Київської міської ради теж від демблоку. Депутати прийшли зі значками і попросилися в судді бути присутніми під час розгляду моєї справи. Суддя не заперечував. А на той час районні судді чекали на затвердження від міської ради, тому присутність «підтримки» мала підвищити толерантність судді. Я повторила те, що мені порадив адвокат. Суддя мовчки перегортав аркуш «справи». Тоді підняв на мене очі і сказав – я переглянув Вашу справу і не виявив складу злочину. Тому справу закриваю.

...

Після короткої павзи я запитала – а що тепер? – Ідіть собі – каже суддя. – Але ж мене затримали, без води і їжі тримали цілий день, це нанесло шкоду моему здоров'ю... - а це вже не до мене, каже суддя, - Подавайте скаргу до відповідних інстанцій.

На цьому ми і вийшли – радісні, окрилені і рішучі щодо наступних кроків.

На той час було дуже мало людей, які би могли допомогти грамотно написати скаргу. Цікаво, що мене «по благу» познайомили з адвокатом, який за 25 рублів (вельми невелика сума – більша за адміністративне покарання) допоміг мені написати скаргу до прокуратури. Відповідь знов примусила мене напружитися – висновок був такий, що відбулося порушення, внаслідок якого я була «незаконно виправдана». Коли я згодом і до сьогодні згадую це формулювання і наводжу його адвокатам, суддям, юристам, вони кажуть, що це є, певною мірою, унікальна відповідь. Бо відомі випадки, коли люди були незаконно засуджені, а щоби – не законно виправдана – такого не зустрічали. А що тепер? Знов запитала я. Мені сказали, що прокуратура може в порядку нагляду тепер знов порушити мою справу, щоби покарати «по всій суворості радянських законів». Але ж то був 1990 рік, ніхто не стали займатися такою мізерією, а я для себе отримала урок на все життя – не плач, не бійся, не проси!

«...і тоді, наче, виростають крила, і нічого не боїшся»

Перша половина 1991 року пройшла під «гаслом» арештів і звільнень Степана Хмари. Ми були в постійному напруженні, чекаючи знов провокацій від влади чи її ганебних вчинків. Ми з чоловіком Олесем постійно про це розмовляли вдома, тому логічно, що наша донька Настуня теж була «в курсі». Вона питала – що я можу зробити, щоби його випустили з тюрми? – Молися, - казали ми. Щира дитяча молитва щовечора згадувала Степана Ільковича, і сталося так, що його випустили із СІЗО саме 5 квітня, в день народження Настуні. Скільки було радощів – це я, це я йому допомогла!

Хто знає – може, і так...

Але після кількох днів ейфорії Хмара знов був заарештований, тому 1 травня, після мітингу на Майдан Незалежності, керівництво УРП прийняло рішення йти до Лук'янівського ізолятора. Ставлення до цього рішення не було однозначним в усіх провідників, проте такий «поворот» відбувся. Хвиля маніфестантів і маніфестанток рушили нагору, а тоді Великою Житомирською попрямували до Лук'янівки. Ми знали, що нам назустріч рухаються міліція чи військові, тому йшли доволі швидко, щоби встигнути піднятися і мати більш-менш вигідне становище. Чоловік снував між групами для координації – мобільних на той час не було, а ми з донькою і моєю старшою сестрою, яка приїхала з Сум «на свята», йшли в першій лінії. При підході до вулиці Володимирської, ми побачили, що з боку Лук'янівки назустріч рухаються військові вантажівки. Обидві колони уповільнили рух, але не зупинилися. Сестра стала кричати, щоби ми йшли з мостової. Я попросила, щоби вона відійшла з донькою, і ми продовжили рух назустріч машинам.

Наступний момент я пам'ятаю дуже добре, попри те, що пройшло майже двадцять років. Це справді був лише момент, який, як у кіно, розтягнувся на щось, значно триваліше. Сестра з донькою на тротуарі, вона кричить мені – ти ненормальна, подивись, тут твоя дитина. Донька кричить – не кричить на маму, мама знає, що робити, а сама дивиться на мене повними страху очима. Ми підійшли впритул до вантажівок, колесо машини по висоті майже врівні зі мною, вона продовжує повільно рухатися, а я розумію, що не можу зробити ані кроку назад. В голові проноситься все – і те, що доньці тільки десять років, і те, що всім моїм коханим і близьким буде погано без мене, і те, що мені самій-то лише тридцять три, і я теж хочу жити, але я також знаю, що я не можу пропустити цю машину далі. Я уважно дивлюся в очі водію... і машина зупиняється. Зупиняються всі машини – вони не будуть давити людей. Усвідомлення цього варто всього, що перед тим відбулося, і тоді, наче, виростають крила, і нічого не боїшся.

Ми-таки «просочилися» скрізь вал машин, дійшли до початку вулиці Дехтярівської (тоді – Пархоменко), там нас знов зустріли – лави і лави міліції, ЗМОПу, військових. Вони намагалися нас «витиснути», але в мене вже був кураж – я йшла на лаву і пильно дивилася в очі тому, хто йшов на мене. Дивилася і питала – ви хочете мене побити? Це був свого

роду експеримент – чи буде мене бити кийком людина, якщо я дивитимуся їй в очі. Ні, тоді не біла.

І коли пізніше, чоловік вже працював заступником голови районної державної адміністрації, а «братки» намагалися захопити всі спортивні клуби, і до нього прийшли з пропозицією обміняти один з таких клубів на новеньку розкішну білу «тойоту», що стояла під вікном, він теж згадав цей час і сказав так: я не боявся йти під кийки міліції і під військові машини, а тебе, покидьку, тим більше не боюся. В мене зараз в кишені диктофон (якби! ☺), він записує все, що ти говориш, і через кілька хвилин запис буде в начальника райвідділу (внутрішніх справ). Так що ти тепер будеш ходити за мною і за моєю сім'єю і здувати з нас пилінки, бо, якщо, не дай-то Боже, з нами щось трапиться – навіть не через тебе – ти будеш першим винним.

Якби не мінялося зовні перехрестя вулиць Великої Житомирської і Володимирської, для мене це назавжди місце, де я вперше відчула, що таке Уповноваження.

«Литва вже відокремилася – тепер черга України»

Чорнобильська біда кликала людей з різних куточків світу якось долучитися до проблеми її вирішення. Жила в Литві більше двадцяти років українка Валя, яка після одруження з литовцем отримала прізвище Кукенене. Товаришувала вона з Надією Самуляк, яка працювала на радіо, була спів-головою Київського Союзу Українок, активно брала участь у різних добрих починаннях. І ось Валі прийшла в голову така думка – пішла вона на литовське телебачення і сказала, що вона, українка, більше двадцяти років живе у Литві, знає і любить литовську культуру, говорить литовською мовою, але болить її душа і за Україну, а, зокрема за те, що в Києві чорнобильська проблема не менша, ніж в 30-кілометровій зоні, але ж хто буде оздоровлювати місто з більше, ніж двомільйонним населенням? Запитала, чи не зголосилися би люди прийняти в себе дітей, сім'ї з Києва, а в Києві таку ж інформацію дала на радіо Надія.

Сама підготовка до літа була повна емоційних переживань, бо дзвонили люди з усієї Литви, розповідали, як добре в них буде відпочивати, казали, що зможуть приїхати до Вільнюса і забрати гостей, було багато інших деталей, які дуже розчулювали нас. Так, один колгосп, який ще існував у Литві на той час, запропонував, щоби приїхала ціла група і поселилася в садочку, який на літо закривається.

Одного дня Валя подзвонила нам додому і сказала – ця адреса тільки для вас! Хутір, на хуторі музей книгонош (коли за валуйським та іншими указами в царській імперії були заборонені всі мови окрім російської, у Литві розвинулася система книгонош, які через кордон носили книжки литовською мовою із Західної Пруссії), і господар чудовий – ходив захищати телецентр у Вільнюс і радо чекає гостей з України. Чому для нас? Бо на той час ми тільки-но купили свою першу машину – іжевський «москвичок», а доїхати до Юлюса (так звали господаря) без машини було проблематично.

Лише закінчивши курси та пригнав машину з Молдови, чоловік наважився їхати за тисячу кілометрів, і ми про це не пошкодували.

Коли ми під'їхали до адміністративного кордону між Білоруссю і Литвою (іншого тоді не було), нас зупинила литовська поліція. Тоді вже поліція і вдягнута в інші, «литовські» кашкети. Донька подивилася на це і сказала сакраментальну фразу, яку ми часто згадуємо в родині – Литва вже відокремилася – тепер черга України. Ми посміхнулися, бо, хоча і прагли цього всією душею, але не знали, як довго «радянський монстр» буде чинити спротив.

Перебування в Литві було би для нас неповним, якби ми не відвідали Гору Хрестів, яка з ХІХ століття повниться хрестами різних форм, матеріалів і розмірів. Ми приїхали до гори, купили маленький хрестик, дали його Настуні і пішли на гору. Знайшли місце, на якому нас захотілося його поставити і запитали доньку – про що воно хоче попросити (бо Гора Хрестів, кажуть, виконує бажання). Донька навіть і не думала – хочу, щоби Україна була незалежною як Литва!

Був кінець липня 1991 року...

І врешті-решт...

Я написала заяву про вихід з УРП наприкінці листопада 1991 року, перед самими президентськими виборами. Чому? Побачила, що непартійна я людина. В чому? В тому, що партія вже тоді набувала тих рис, за які ми так критикували компартію.

Почалися розмови про те, що треба серйозно поговорити з тими партійцями, які не відвідують збори первинних осередків. Я-то відвідувала, але сказала, що я в совіцькі часи намагалася на профспілкові збори не ходити, а ви зараз говорите про «партійну дисципліну». Хиба в цьому мета розбудови партії нового європейського типу? Були інші ознаки «обюрокрачування».

Проте останнім поштовхом стала президентська кампанія, коли два демократичних кандидати – Чорновіл і Лук'яненко на очах у всіх перетворювалися з соратників на ворогів. І з одного, і з іншого боку, штаби вишукували і подавали аргументи і факти, які би зменшували шанси кожного з кандидатів на перемогу. Мої розмови в партії цю тему нічого не дали – звинувачування продовжувалися, і я прийняла рішення про вихід з партії. Коли я принесла заяву пану Миколі Горбалу, голові міської організації, він мені сказав фразу, яку я пам'ятаю і нині – добре, пані Оленко, що прийшли такі часи, коли Ви можете подати заяву про вихід з партії, і Вам це нічим не загрожує.

Неоднозначна фраза... і тому, що справді добре, що такі часи, і тому, що партія не бачила іншого інструменту роботи з кадрами, ніж догани, виключення і інші репресії, і тому що проблеми національно-демократичного руху в Україні вже тоді були серйозними і глибокими, що ми мали і маємо можливість бачити до сьогодні.

Мої спогади містять мало оцінок не тому, що в мене їх не було чи нема. Оцінки ставить життя, і часом вони змінюються навіть протягом короткого періоду. Основна причина, чому я це написала, в тому, що я дуже не люблю містифікації, міфологізації та інші «-ації». Тому я намагалася згадувати факти, свій тодішній емоційний стан, життя нашої родини, яке було щільно пов'язане з прагненнями набути Незалежність. Незалежність Україна набула. Тепер важливо, щоби ми зробили все, аби вона була справді з великої літери – і для нас, і для світу.